

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נא-נב, תש"ס-תשס"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נוף שַׁעִיר

בבואו לתאר את הנוף הסובב אותו מרבה המקרא להשתמש בדימויים השאובים מאיברי גוף האדם. ביסוד השימוש הזה עומדת מן הסתם הקרבה היתרה שחש המשתמש הן כלפי גופו והן כלפי סביבתו. במאמר זה נעסוק בַּשַּׁעִיר שבגוף וב"שַׁעִיר" שבנוף. נפתח במקרא, נבחן השתקפות מסוימת של הדבר בלשון חכמים, ונחזור למקרא כדי לעמוד על כמה דימויים שיש להם נגיעה לענייננו.

דעה ידועה רואה את השמות הגאוגרפיים הכוללים את המילה **שַׁעִיר**, שנזכרו במקרא, כנובעים מ"שַׁעִירוֹתוֹ" של הנוף, דהיינו משפע הצומח הגדל בו המזכיר לעין את השַׁעִיר. שלושה מקומות הם בארצנו שזכו לכינוי **שַׁעִיר**. האחד, והוא המפורסם שבהם, **הַר שַׁעִיר**, שנזכר במקומות רבים במקרא, הלוא הוא הר אדום. השני, **הַר שַׁעִיר** שבגבולה הצפונית של יהודה (יהושע טו, י), והשלישי, **שַׁעִירָה** בדרך שבין אזור יריחו להר אפרים ("וַיִּמְלֹט הַשַּׁעִירָתָה" – שופטים ג, כו).¹ הביטוי **הַר שַׁעִיר** המתייחס לאדום נזכר כבר בלשונות המזרח הקדום, ועל כן הבנת מקורו הלשוני המדויק מחייבת דיון החורג ממסגרתה של רשימה זו. אך לא למקור הלשוני המדויק נשואות עינינו, אלא אל בחינת משמעותו הנקבעת על ידי השימוש בו, ובהקשר זה קשה להניח שהקשר שבין הלשון למציאות נעלם מעיני "איש המקרא". קשר זה בולט במיוחד באזכור האחר של **שַׁעִיר**: **הַר שַׁעִיר** שביהודה מופיע בקטע הכולל כמה נקודות גבול: "...וַתֵּאָר הַגְּבוּל בַּעֲלָהּ הִיא קְרִית יְעָרִים. ונסב הגבול מִבְּעֵלָה יָמָּה אֶל הַר שַׁעִיר ועבר אל כתף הַר יְעָרִים מִצְפּוֹנָהּ הִיא כְּסֻלּוֹן..." (יהושע טו, ט-י). לפנינו כאן שני מקומות המזכירים במפורש "יער" – **קְרִית יְעָרִים** ו**הַר יְעָרִים**, וביניהם **הַר שַׁעִיר**. כלום ייתכן כי הקשר הזה נמלט מעיני קוראי הפסוק הקדומים, שהיו אמונים על הקשר שבין הנוף ללשון? הלוא דבר הוא!

ההשוואה בין השַׁעִיר והצומח עומדת ביסודם של כמה ביטויים בספרות חז"ל. שימוש זה עולה בכמה דוגמאות מעניינות במסכת כלאיים, בהלכות הנוגעות בתערובות של צמחים הנוגעים זה בזה בשערותיהם: "...מעשה בצלמון באחד שנטע את כרמו על שש עשרה שש עשרה אמה, והיה הופך שַׁעִיר שתי שורות לצד אחד וזורע את הניר, ובשנה אחרת היה הופך את השַׁעִיר

למקום אחר וזורע את הבור" (ד, ט), וכן: "נוטע אדם קישות ודלעת לתוך גומא אחת ובלבד שתהא זו נוטה לצד זה וזו נוטה לצד זה, ונוטה שער של זו לכאן ושער של זו לכאן" (ג, ה). במסכת זו אנו למדים לא רק על השער שבצומח, אלא גם על העדרו: "קִרְחַת הַכֶּרֶם – בית שמאי אומרים עשרים וארבע אמות, ובית הלל אומרים שש עשרה אמה... ואיזו היא קִרְחַת הַכֶּרֶם? כרם שחרב מאמצעו" (ד, א). וכן: "הרוצה לעשות שדהו קִרְחַת מכל מין עושה עשרים וארבע קִרְחוֹת לבית סאה" (ב, ט).

יסודה של השוואת הצומח והשער נוקב כנראה ויורד עד למשמעות השורש צמ"ח, המשרת במקרא הן צמיחת עצים וצמחים, כגון "וַיִּצְמַח ה' אלהים מן האדמה כל עֵץ" (בראשית ב, ט), והן צמיחת שֵׁעַר: "ושער שחר צִמַח בו" (ויקרא יג, לז); "וַיִּחַל שֵׁעַר ראשו לְצִמַּח" (שופטים טז, כב), ועוד.

תחושת הדמיון בין כיסוי הנוף בצומח וכיסוי הגוף בשערות היא העומדת בוודאי ביסוד הקשרים הגלויים והסמויים בין השער שבגוף והצומח שבנוף. בנקודה זו נפסע פסיעה אחת קדימה ונבחן כמה שימושים מקראיים מיוחדים באשר לשער שבנוף, שיש בהם, כמדומה, יותר מתיאורי נוף פשוטים באמצעות שֵׁעַר:

א. בקטע המתאר את גבולה הדרומי של ארץ ישראל אנו קוראים: "ויקח יהושע את כל הארץ הזאת... מן ההר הַחֶלֶק העולה שֵׁעִיר ועד בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר חרמון" (יהושע יא, טז-יז). "ההר החלק העולה שֵׁעִיר" הוא תיאור מיוחד במינו של הר או רכס כלשהו בגבולה הדרומי של הארץ, שמשוהו במבנהו ובצורתו עורר את הרושם שהוא עולה לכיוון שֵׁעִיר-אדום. יש לשער כי העדר הצמחייה בו, האופייני מאוד להרי הנגב, עורר את התחושה כי הוא חלק, ועניין בוטני זה הובע בפסוקנו באמצעות ההנגדה שבין **חלק לשֵׁעִיר**. עם זאת, אי אפשר שלא להתרשם מהשפעת הזיקה שבין העמדת **חלק** לעומת **שֵׁעִיר** בתיאור הגבול שביהושע לבין הסיפור הקדום על יחסי יעקב ועשו: "ויאמר יעקב אל רבקה אמו הן עֲשׂו אחי איש שֵׁעִר ואנכי איש חֶלֶק" (בראשית כז, י). שֵׁעִיר של תיאור הגבול ביהושע קשור לאדום, והוא תואם ניסוחים רבים בתיאורי גבול שונים המבליטים את נוכחותה של אדום מנגד לגבולה הדרומי של כנען,² ובה בעת הוא מזכיר את אבי אדום – עֲשׂו. נחלתו של יעקב תחומה אפוא ב"הר חֶלֶק" המזכיר – כך רומז ציורנו – את חֶלֶקֶת גופו שלו, והמוטיב החשוב כאן הוא כמובן הגבול שביניהם, שכדרכו של גבול הוא מפגיש את המהויות העומדות בשני צדיו וממנו ניכר ההבדל שביניהן – הבדל גאוגרפי-בוטני המסמל כאן הבדל של שורשים לאומיים.

ב. במעשה אלישע אשר קילל את הילדים שקראו כנגדו "עלה קִרְחַת עלה קִרְחַת" מסופר כיצד נתקיימה בהם מיד קללתו: "ותצאנה שתיים דְּבִים מן היער

וַתִּבְקַעַנָּה מֵהֶם אַרְבַּעִים וּשְׁנֵי יִלְדִים" (מלכים ב ב, כד). אפשר שבעובדה שאותן דובים יצאו דווקא מן היער, השטח ה"שְׁעִיר", חבוי רמז של מידה כנגד מידה שנתקיימה כאן במי שהתקלסו בנביא בשל קירחותו.³

ג. בתיאור הרעיה בשיר השירים אומר המשורר: "שְׁעָרָךְ כַּעֲדַר הַעֲזִים שְׁגִלְשׁוּ מֵהָר גִּלְעָד" (שיר השירים ד, א). לכאורה הדימוי ברור: המשורר מדמה את שְׁעַר הָרַעִיָּה לַעֲדַר עֲזִים וּבִיּוֹתֵר לַגְּלִישָׁתָן. אולם כיוון שהגלעד הוא חבל ארץ מיוער (בו נמצא "יער אפרים" – ראה שמואל ב יח, ו) נראה שאף ל"הר גלעד" שבפסוקנו יש חלק בדימוי השְׁעַר וּבְתִיאֹרוֹ.

ד. בתיאור אַחֵר של הרעיה אנו קוראים: "רֹאשְׁךָ עֲלִיךָ כְּכַרְמֶל" (שיר השירים ז, ו). דימוי הראש לכרמל ברור מצד גובהו ותמירותו, אך אפשר שיש כאן גם דימוי מן הצד החזותי: הראש המלא שְׁעַר מִידְמָה לַכַּרְמֶל הַאֲפֹךְ צִמְחִיָּה רַבָּה. שפֵּעַ הַצִּמְחִיָּה שֶׁנִּתְבָּרַךְ בּוֹ הַכַּרְמֶל עוֹלָה מִכֶּמֶה מִקוֹמוֹת בַּמִּקְרָא (ישעיהו לג, א; לו, כד ועוד), ואף בהקשר למילה **ראש**, כגון: "וְאֶבְלֹוּ נָאוֹת הָרָעִים וְיִבֹּשׁ רֹאשׁ הַכַּרְמֶל" (עמוס א, ב).

ה. את מסע צבאות מלך אשור העתידיים לזרוע שממה בארץ מתאר הנביא ישעיהו במילים אלו: "בְּיוֹם הַהוּא יִגְלַח אֶדְנִי בַתְּעַר הַשְּׂכִירָה בַּעֲבָרִי נֶהָר בַּמֶּלֶךְ אֲשׁוּר אֶת הָרֹאשׁ וְשְׁעַר הַרְגָלִים וְגַם אֶת הַזֶּקֶן תִּסְפָּה" (ישעיהו ז, כ). מיני השְׁעַר הללו – מכף רגל ועד ראש – אשר התער עומדת להשחיתם הם משל לצִמְחִיָּתָהּ שֶׁל הָאָרֶץ הַעוֹמֶדֶת לַהִיכָרֶת בִּידֵי הָאֲשׁוּרִים, "תַּעַר הַשְּׂכִירָה". יש כאן אפוא מערכת קשרים מסועפת של דימויים. בלשונות ובביטויים המקראיים שהובאו כאן ניתן לגלות מבני עומק שהיסוד בדבר השוואת השְׁעַר ליחידת נוף או צומח מהווה מפתח להבנתם.

הערות

1. על זיהויים ראה בערכיהם באנציקלופדיה מקראית.
2. ראה הערך "שעיר" באנציקלופדיה מקראית.
3. על היבטים שונים של נושא זה עמדתי במאמרי "נביא בדרך בית אל" (בדפוס).